

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ (1902 - 1986)

Ὁ μεγάλος νεκρός τοῦ 1986, ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ὑπῆρξε πρῶν Πρωθυπουργός, Ἀκαδημαϊκός, ἐπὶ πολλά χρόνια μέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου καί Ἀντιπρόεδρος διαφόρων Κυβερνήσεων καί τελευταῖα Ἐπίτιμος Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας. Ἀπέθανε τὴν Πέμπτη 11 Σεπτεμβρίου 1986 στὴν Ἀθήνα, σέ κατάσταση πλήρους διαύγειας, διατηρώντας μέχρι τέλους καθαρῶτατη ἀντίληψη καί στερεά μνήμη, ἀφοῦ ἤδη εἶχε συμπληρώσει ἐξήντα χρόνια πνευματικῆς καί πενήντα χρόνια πολιτικῆς δραστηριότητος.

Ὁ Π. Κανελλόπουλος γεννήθηκε στὴν Πάτρα τὸ 1902. Σέ ἡλικία 21 ἐτῶν, τὸ 1923, ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ τοῦ Δικαίου στό Πανεπιστήμιο Heidelberg καί τὸ 1929, σέ ἡλικία 27 ἐτῶν, ἐξελέγη Ὑφηγητῆς τῆς Κοινωνιολογίας στή Νομικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν. Τέλος τὸ 1933, σέ ἡλικία 31 ἐτῶν, ἡ ἴδια Σχολὴ τὸν ἐξέλεξε Καθηγητῆ τῆς Κοινωνιολογίας. Τὸ πνευματικὸ ἔργο καί ἡ ἀδιάλειπτη δράση — πολιτικὴ καί ἐθνικὴ — τοῦ μεγάλου ἀνδρός σημειώνουν στὸν αἰῶνα μας μιά ἔντονη παρουσία τόσο στό πολιτικὸ ὅσο καί στό πνευματικὸ στερέωμα.

Ὁ Π. Κανελλόπουλος ἐφιλοπόνησε πλῆθος μελετῶν καί συγγραφῶν. Τὰ πολυάριθμα ἔργα του κατηύθυναν καί κατευθύνουν σοβαρὰ ἀκόμη τὴν ἔρευνα, διότι χαρακτηρίζονται ἀπὸ μία σπάνια ἐπιστημονικὴ ἐμβρίθεια καί μία εὐτεχνη ἐπαγωγικὴ μέθοδος, μέ τὴν ὁποία ἀνέλυε καί ἐρμήνευε τὰ διάφορα προβλήματα. Ὁ Π. Κανελλόπουλος εἶναι ἀπὸ τοὺς πολυγραφότερους Ἕλληνες τοῦ καιροῦ του. Τὸ ἔξοχο πολύτομο ἔργο του, πού ἔχει μέχρι στιγμῆς ἐκδοθεῖ, εἶναι ἓνα πολυσύνθετο πνευματικὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖο θεμελιώνεται σέ μεγάλες καί ζηλευτές ἀρετές. Εὐρίσκουμε στό ἔργο αὐτὸ σελίδες ἀφθαστῆς κριτικῆς διεισδυτικότητος καί ἠθικοῦ μεγαλείου. Ὁ Π. Κανελλόπουλος στό ἔργο του δέν ἀρκέσθηκε σέ γενικότητες καί θεωρητικὲς ἀφαιρέσεις, ἀλλ' ὡς πνεῦμα ἐλεύθερο ἔκανε λεπτές καί εὐφυεῖς παρατηρήσεις. Θαυμάζει κανεὶς τὴν ἀντοχὴ, τὸ θάρρος καί τὶς ἀσύλληπτες ἰκανότητές του. Θαυμάζει τὴ χρήση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καί τὴν ἀξιοποίηση τῶν πηγῶν. Θαυμάζει τὴν ἀπροκατάληπτη, νηφάλια καί ὀρθὴ κρίση του, τὶς προσπάθειες διείσδυσης στὴν οὐσία τῶν προβλημάτων, τὴ σαφὴ καί λιτὴ ἀφήγηση. Θαυμάζει ἀκόμη τὴν ἀκατάβλητη ἐργατικότητά του καί τὸ ἀμεμπτο ἦθος του. Τὸ γνήσια στοχαστικὸ καί κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἔδωσε στὸν αἰῶνα μας μέ τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ἔργου ἓνα ὠραῖο χρῶμα — τὸ πανόραμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης, καί μάλιστα μέ μιά ἰδιαίτερη χάρη καί ζωντάνεια. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὑπῆρξε ἀκόμη καί στό προχωρημένο στάδιο τῆς ἡλικίας του μιά εὐδροση καί ἀστείρευτη πηγὴ, ἀπὸ ὅπου ρέουν δημιουργὸς δύναμη, ἀθόλωτος ἐνθουσιασμός, πνευματικὰ καί ἠθικά πλεονεκτήματα καί εὐθαλὴς ὠριότητα ἀκμαίας νεότητος. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ Π. Κανελλόπουλος δέν γέρασε ὡς πνεῦμα ποτέ. Ἡ κριτικὴ διεισδυτικότητά του συνδυασμένη μέ τὸ ἦθος του μᾶς ἐχάρισε κείμενα ὑψηλῆς ποιότητος, ἀπὸ τὰ πῖο σημαντικὰ πού γράφθηκαν στὴ νεοελληνικὴ μας γραμματεία, γραμμένα μέ συνείδηση εὐθύνης καί ἀπαλλαγμένα ἀπὸ ἄκριτους ἐνθουσιασμούς.

Θὰ ἦταν ἀδύνατο ἐδῶ νὰ μνημονεύσουμε τοὺς τίτλους ὄλων τῶν ἔργων του, τῶν μελετῶν καί τῶν ἄρθρων του, πού ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1926 - 1986, καθώς καί τὰ θέματα τῶν κοινοβουλευτικῶν του ἀγορευσέων. Περιοριζόμαστε νὰ μνημονεύσουμε μόνον τὰ ἐξῆς: *Κοινωνιολογία τῶν ἱμπεριαλιστικῶν φαινομένων*, 1927.

Ίστορία καί κριτική τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, 1929. *Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας*, 1932. *Ίστορία καί πρόοδος. Εἰσαγωγή εἰς τήν κοινωνιολογίαν τῆς ἱστορίας*, περιοδ. «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», 1933, τεύχ. 2. *Ὁ ἄνθρωπος καί αἱ κοινωνικαί ἀντιθέσεις*, 1934. *Προβλήματα φιλοσοφίας καί κοινωνιολογίας τῆς ἱστορίας*, 1936. *Ίστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος*, 1941, 1947 (τόμοι δύο). *Θά σᾶς πῶ τήν ἀλήθεια*, 1942, 1945². *Ὁ εἰκοστός αἰώνας*, 1951. *Ὁ Χριστιανισμός καί ἡ ἐποχή μας*, 1953. *Πικροδάφνες* (ποιήματα), 1955. *Μεταφυσικῆς προλεγόμενα*, 1956. *Πέντε Ἀθηναϊκοὶ Διάλογοι*, 1956. *Γεννήθηκα στό 1402*, 1958, 1967². *Ἀπό τόν Μαραθῶνα στήν Πύδνα*, 1963. *Τά χρόνια τοῦ Μεγάλου Πολέμου, 1939 - 1944*, 1964². *Ίστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος*, Μέρους πρῶτο (τόμοι δύο), 1966. Μέρους δεύτερο (τόμοι δύο), 1968. Μέρους τρίτο (τόμοι τρεῖς), 1970. Μέρους τέταρτο (τόμοι δύο), 1974· ὁ δέκατος τόμος ἐξεδόθη ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο Δ. Γιαλλεῆ, ὁ ὁποῖος ἔκανε καί τήν ἐπανεκδόση τῶν προηγουμένων ἐννέα τόμων. *Ίστορικά δοκίμια*, 1975. *Ἡμερολόγιο 1942 - 1945*, 1977. *Ἡ ζωή μου... ἡ ἀλήθεια γιά τίς κρίσιμες στιγμές τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἀπό τό 1915 - 1980* (ζωντανή ἀφήγηση τοῦ Π. Κανελλόπουλου στή δημοσιογράφο Νινέττα Κοντράρου-Ρασσιᾶ), 1985.

Κοινωνιολογικές καί φιλοσοφικές πραγματεῖες τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἔχουν ἐπίσης δημοσιευθεῖ στό περιοδικό «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», τό ὁποῖο εἶχε ζωῆ ἑνδεκα ἐτῶν, ἀπό τό 1929 μέχρι τό 1940. Μνημονεύουμε τίς ἐξῆς: *Max Weber καί Heinrich Rickert*, Δ (1933), 365-370. *Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μελέτης τοῦ Karl Jaspers γιά τόν Nietzsche*. Ἕνας ἀναγκαῖος ἐπίλογος, ΣΤ (1935), 281-284. *Descartes καί Jaspers*, Θ (1938), 93-98. *Ὁ Γερμανικός Ἰδεαλισμός καί αἱ ἱστορικά ἐπιστήμια*, Α (1929), 183-201. *Ἡ πρόοδος καί οἱ ἀρχαῖοι*, Ε (1934), 118-136. *Ἡ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ὡς Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας*, ΣΤ (1935), 218-228. *Προβλήματα Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας*, Ζ (1936), 1-34. *Αἱ θεμελιώδεις περὶ ἱστορίας θεωρίας*, Ζ (1936), 175-218, 257-289. *Τό γλωσσικόν ζήτημα καί αἱ ἐν Ἑλλάδι πνευματικά κατευθύνσεις*, Δ (1933), 265-276. *Ἡ Οἰκονομία καί ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας*, Β (1930), 445-479. *Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Αὐγούστου Comte καί ἡ κριτική τῶν γνωσεολογικῶν προϋποθέσεων αὐτῆς*, Α (1929), 113-147. *Ὁ ἄνθρωπος καί ἡ κοινωνία*, Γ (1932), 150-170. *Τό σύστημα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Leopold von Wiese*, Δ (1933), 277-288. *Ἡ Κοινωνιολογία καί οἱ ἐπὶ τήν γένεσιν καί διαμόρφωσίν τῆς ἐπιδράσαντες πολιτικοὶ παράγοντες* (ἐναρκτ. μάθημα 27.4.1933), Δ (1933), 371-386. *Ἡ Κοινωνιολογία ὡς ἐπιστήμη τῆς πραγματικότητος*. *Ἡ θεωρία τοῦ Hans Freyer*, Ε (1934), 292-330. *Ἡ πνευματικὴ νεοελληνικὴ κοινωνία*, ΣΤ (1935), 1-41. *Ὁ Ἐλευθερόπουλος καί ἡ Κοινωνιολογία του*, Β (1930), 480-520. Μνημονεύουμε ἐπίσης ὀρισμένα κριτικά σημειώματά του στό ἴδιο περιοδικό σέ βιβλία ἄλλων ὅπως: *Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου, Εἰσαγωγή στή Διαλεκτικὴ*, Δ (1933), 449-464. *Ἡ πλάνη ὡς ἐξωτερικὸ βᾶθρο τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας* (J. Hersch, *L' Illusion philosophique*, Paris 1936), Η (1937), 106-113. *Οἱ ἀλήθειες ἐνός ἀπρόσιτου* (Γ. Σαραντάρη, *Συμβολὴ σέ μιά φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς*, Ἀθῆναι 1937), Η (1937), 465-477. *Eberhard Zeller, Paracelsus. Der Beginner eines deutschen Arzttums*, Halle, Η (1937), 487-489.

Θά πρέπει στό σημεῖο αὐτὸ νά μνημονεύσουμε ἀκόμη τό ἄρθρο τοῦ Π. Κανελλόπουλου «Κοινωνιολογία» στή Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 14ος, σσ. 663-669, ὅπου ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει μιά πλήρη καί συστηματικὴ εἰκόνα γιά τήν μέχρι τό 1930 ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης τῆς Κοινωνιολογίας. Ἐπίσης, ὁ Π. Κανελλόπουλος ἦταν ὁ πρῶτος πού παρουσίασε καί συζήτησε στήν Ἑλλάδα τὴ θεωρία τοῦ Karl Mannheim. Τέλος, ἀξίζει νά μνημονευθεῖ ὁ λόγος του στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιά τόν Karl Marx, στίς 15 Ἀπριλίου 1983, μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τόν θάνατό του, ὁ ὁποῖος πρωτοδημοσιεύθηκε στό τεύχος 1340 τῆς «Νέας Ἐστίας» (1 Μαΐου 1983).

Σέ ὅλα τὰ συγγράμματα καί τίς μελέτες τοῦ Π. Κανελλόπουλου ἡ τοποθέτηση καί κα-

ταξίωση προσώπων και κειμένων γίνεται με βαθειά γνώση και αντικειμενική διάθεση, με ήθος και υπεύθυνη κριτική συνείδηση ενός άκέραιου πνευματικού ανθρώπου. "Ωριμος και ικανός έρευνήτης, ικανότατος έρμηνευτής με όξυ αίσθητήριο, ήθικώς και άνθρωπιστικώς άψογος, άξιοπρεπής και έντιμος, με εύρύτατη παιδεία και πολυετή έμπειρία, παρουσιάζεται μέσα στα κείμενά του ό Π. Κανελλόπουλος χωρίς έπαρση, ταπεινός και αυθεντικός. Μολονότι προικισμένος από τή φύση με πολλές διανοητικές ικανότητες δέν έπεσε θυμά τής έξουσίας, άλλ' ανέπτυξε άρετές και κατέκτησε τή σοφία. Στο άριστούργημα του *Ίστορία του Εύρωπαϊκού Πνεύματος* ζει τό παρελθόν και τίς άξίες του εύρωπαϊκού πολιτισμού ως μία παρούσα στιγμή. Κάι έχει πεποίηση στή μέθοδό του τής ιστορικής έρευνας. "Όλη ή προσπάθειά του συγκλίνει σ' αυτό τό σημείο: Νά καταφέρουμε νά βρούμε, μέσα από τά προσωπικά βιώματα, μέσα από τά πάθη και τούς φανατισμούς, τό μονοπάτι τής αλήθειας. "Ός Ιστορικός του πνεύματος και ιδιαίτερα τής πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής όχι μόνο μιās μοναδικής χώρας, αλλά ενός μεγάλου συνόλου χωρών, κρίνει και αξιολογει με ευγένεια από τή σκοπιά του παρόντος τήν πνευματική κληρονομία τών λαών τής Εύρώπης, στέκεται σέ πρόσωπα, στή ζωή τους και στό δημιουργικό έργο τους, στέκεται στα μεγάλα πνεύματα αλλά και στις μικρές περιπτώσεις, έτσι ώστε στό πολύμοχθο και έπιβλητικό αυτό έργο ό αναγνώστης άκούει άπειρες φωνές τής παγκόσμιας ψυχής. "Ο Π. Κανελλόπουλος, πνεύμα κατ' έξοχήν ιστορικό, μνημονεύει στό έργο αυτό άπειράριθμες επί μέρους περιπτώσεις, όνόματα και πράξεις τών προσώπων, χρονολογίες και τόπους, όπου έδρασαν τά διάφορα πρόσωπα. Δίνει βαρύτητα στις λεπτομέρειες, άκόμη και στήν ιδιαίτερη φυσιογνωμία τής κάθε περίπτωσης. Ψυχολογει τά πρόσωπα και τά αξιολογει με έπιείκεια. Χωρίς νά κάνει φιλολογισμό ή λογισματοπισμό, δίνει με λόγο πυκνό σέ νοήματα άριστες προσωπογραφίες. Άγαπά και αναλύει τό κάθετι μέσα στήν ιστορία του εύρωπαϊκού πνεύματος. Στόν Πρόλογο τών εκδόσεων 1941 και 1947 τής *Ίστορίας του Εύρωπαϊκού Πνεύματος* γράφει ό ίδιος χαρακτηριστικά: «Μέ τούς κλασσικούς αγάπησα τό φώς' μέ τούς ρομαντικούς τή νύχτα. Μέ τούς λογικούς αγάπησα τήν όρθογώνια σκέψη' μέ τούς μυστικούς τήν άδηλη αλήθεια». Άκαταπόνητος έρευνητής και γόνιμος νοός ό Π. Κανελλόπουλος είχε τή μεγάλη τύχη νά γράφει ένα τέτοιο πολύτομο και άριστουργηματικό σύγγραμμα, όπως είναι ή *Ίστορία του Εύρωπαϊκού Πνεύματος*, στό όποίο ανάμεσα στις άλλες αναλύσεις ένεβάθυνε και σέ λεπτότητα και δυσχερέστατα ζητήματα τής έπιστήμης και τής φιλοσοφίας, σέ δυσνόητες φιλοσοφικές έννοιες.

Τόν Π. Κανελλόπουλο μπορεί νά τόν βλέπουμε συνεχώς μέσα στα πολυάριθμα έργα του κάτω και από ένα καινούργιο πρίσμα, διότι δεχόμαστε από αυτόν μια άκτινοβολία ανιδιοτελή, πού δέν είχαμε γνωρίσει πριν. Βεβαιωνόμαστε, ότι τό μεγαλείο του δέν εγκείται μόνο στό ότι μπορεί νά τόν δεϊ κανείς πάντα από καινούργιες πλευρές, αλλά και στό ότι ή προσφορά του, άκριβώς από τό γεγονός αυτό, είναι άνεξάντλητη. Μέ τό δικό του προσωπικό τρόπο έρευνας μία ιδέα παλιά παίρνει μία καινούργια λάμψη, ένα καινούργιο βάθος. Τό στοιχείο όμως του έργου του, πού τόν άνεβάζει σέ σημείο άφθαστο, είναι ή άνάλυση τής κάθε ιστορικής περίπτωσης, άκόμη και τής πιό μικρής και άσήμαντης, καθώς και ό σεβασμός τής ψυχής εκείνων, πού εύρέθησαν ένώπιον τραγικών διλημμάτων σέ κρίσιμες ώρες. "Ετσι, από τή μία μεριά, μνημονεύει εκατοντάδες ανθρώπων, τών όποίων τά όνόματα και ή δράση άξιζε νά μνημονευθούν, και από τήν άλλη, δείχνει κατανόηση ή και έπιείκεια σέ όσους αντιμετώπισαν τραγικά ιστορικά διλήμματα. "Ο Π. Κανελλόπουλος όχι μόνο αναλύει τά προσωπικά περιστατικά τών ανθρώπων πού έδρασαν, έπόνεσαν ή καταπατήθηκαν έπάνω στους όρατους και άόρατους δρόμους τής ιστορίας, άλλ' υποθέτει ως έξ' ίσου σημαντικά —και τοϋτο έχει μέγα ήθικό βάθος— και τά αναρίθμητα άνώνομα παθήματα τών ανθρώπων εκείνων, οι όποιοι έπόνεσαν πολύ προτού πεθάνουν, αλλά δέν έγιναν γνωστοί. Κάι ή υπόθεση αυτή του δημιουργεί τό χρέος νά

άναζητήσει και νά γνωρίσει μέσα στην Ιστορία τέτοιες δυσδιάκριτες περιπτώσεις και νά τίς καταστήσει γνωστές, προχωρώντας έτσι στην αναγνώριση τών ύπηρεσιών και πράξεων του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού άλλων προσώπων. 'Ο Π. Κανελλόπουλος στή δύσκολη αλλά εύσυνείδητη αυτή άποστολή του δέν ζητάει νά ξεγελάσει ούτε τούς άλλους ούτε τόν έαυτό του. Δίνει και σέ μās και στον έαυτό του λόγο γιά τή δουλειά του –σκληρή δουλειά άληθινού έργατη του πνεύματος, πού τείνει πάντοτε στή διαφώτιση και έρμηνεία τής ιστορικής στιγμής μέσα από τίς βαθιές αντιθέσεις τής πραγματικότητας και τίς αντίφάσεις τής συνείδησης. Γι' αυτό άνήκει στους λίγους, στους ελάχιστους εκείνους άληθινούς και ούσιαστικά πνευματικούς οδηγούς τών ηλικιωμένων και τών νέων. Σκοπός του ήταν νά ξυπνήσει μέσα στους νέους ανθρώπους τόν «άνθρωπο», τόν ελεύθερο και υπεύθυνο άνθρωπο. Γύρω από αυτό τό θέμα είχε στραφεί όλο τό έργο του. Καί είχε μεγάλη άπήχηση ή φωνή του, διότι έκανε πολλούς νά δοϋν άπροκατάληπτα τίς διάφορες πλευρές πού έχουν τά προβλήματα. Στόν τόπο μας ή στάση αυτή ήταν βαθύτατα αναγκαία και εύεργετική. Δημιούργησε έδαφος μεγάλων και πολυτίμων διδαγμάτων γιά τήν 'Ελλάδα του 1986 και γιά τίς νεότερες γενεές, πάνω στο όποιο είναι δυνατόν νά χτισθεϊ ένας καλύτερος κόσμος.

Άλλοι είναι άρμοδιότεροι από έμās νά όμιλήσουν γιά τή μέθοδο και τό ήθος τών κοινοβουλευτικών άγορεύσεων του Π. Κανελλόπουλου. Οι συνάδελφοί του στο 'Ελληνικό Κοινοβούλιο καθώς και ό Τύπος (έφημερίδες όλων τών πολιτικών παρατάξεων) έδωσαν στή δημοσιότητα κατά τόν Σεπτέμβριο του 1986 τή θετική μαρτυρία τους γιά τή μεγάλη αυτή μορφή του 'Ελληνικού Κοινοβουλίου. 'Η μαρτυρία ήταν, ότι ό Π. Κανελλόπουλος υπήρξε μιά φωτεινή πολιτική φυσιογνωμία μεγάλων γραμμών, μιά φυσιογνωμία ανθρώπου μνημειακά πνευματικού και μεγάλου άνθρωπιστή, ό όποιος προσπάθησε, όσο ήμποροϋσε, νά συνδέσει τήν Πολιτική μέ τήν ήθική σφαίρα τής ζωής. 'Η πιό μεγάλη 'Αλλαγή, έτόνιζε ό Π. Κανελλόπουλος, πού πρέπει νά πραγματοποιηθεϊ στή χώρα μας, άνήκει στήν ήθική σφαίρα. 'Η μεγάλη πείρα τής ζωής, πού απέκτησε ως κοινωνιολόγος, τόν έκανε νά βλέπει τά πράγματα από μιά ύψηλότερη ιστορική σκοπιά πάντα μέ κάποια έπιείκεια πρός τήν «πραγματικότητα», πρός τή φύση και τά πάθη τών ανθρώπων. 'Ο Π. Κανελλόπουλος, όμως, δέν ήταν ένας άπλός κοινωνιολόγος, δηλ. δέν ένδιεφέρετο άπλως νά διαπιστώσει ποιές δυνάμεις κινούνται και κινούν τήν ζωή και τήν πολιτεία, αλλά και ποιές πρέπει νά έπικρατήσουν, γιά νά γίνει ή πολιτεία δικαιότερη. Γι' αυτό άγωνίσθηκε μέ τή γνώση του πού διέπεται από βαθύτατη ήθική πεποίθηση, ώστε νά άκολουθήσει ή πολιτεία τή σωστή κατεύθυνση πρός τόν σκοπό της, πού είναι ή δικαιοσύνη και ή πνευματική πρόοδος. Χρησιμοποίησε τόνο πού συνέβαλε στήν όμόνοια τών 'Ελλήνων και στήν έθνική ένότητα, ή όποία είναι αναγκαία γιά τήν αντιμετώπιση μεγάλων έθνικών προβλημάτων. Πρός τούτους, επέδειξε και άψογο ήθος σέ καιρούς χαλεπούς. Γιά όλα αυτά δικαίως άπεκλήθη «Νέστωρ του 'Ελληνικού Κοινοβουλίου και τής έλληνικής πολιτικής ζωής».

'Η μορφή του Π. Κανελλόπουλου, ή φυσιογνωμία πού ήταν ή λαμπρότερη έκφραση του άνθρωπισμού του και έπιδροϋσε επάνω σέ κείνον πού τήν πλησίαζε, δέν ζεί πλέον, διότι έσβέσθη γιά μās τό άκτινοβόλο βλέμμα της και τό θνητό της τμήμα, τό σώμα, παρεδόθη εις τήν γήν. Τό πιό άξιο, όμως, τμήμα της, τό πνεύμα του Π. Κανελλόπουλου, παραμένει άφθαρτο, διότι άνήκει στίς μεγάλες έπιφάνειες του ζώντος Πνεύματος, στα «παραδείγματα» εκείνα, τών όποιων ή ζωή δέν είναι μόνον διδασκαλία, αλλά δοκιμασία και θυσία.